

FELSEFİ VE DİNİ DAYANAKLARI BAKIMINDAN KANT'TA AHLAKIN KAYNAĞI SORUNU

Felsefe Dünyası Dergisi, Sayı: 71, Yaz 2020, ss. 91-115.

Hakemleme: 25.04.2020 | Kabul: 14.05.2020

Mücella CAN*

Giriş

Felsefe tarihi boyunca ahlakın kaynağı konusunda birbiriyle çatışan çok sayıda tezin ileri sürüldüğü bir gerçektir. Bu konudaki düşünceler ya bir dine veya din dışı bir alana indirgenerek açıklanmaya çalışılmıştır. Ahlakın kaynağını, din dışı bir temelde açıklamaya çalışan filozoflardan birisi de Kant'tır. Ancak düşüncelerini hayatından bütünüyle soyutlayarak inceleme imkânı olmayan Kant'ın, ahlakın kaynağı konusundaki kanaatlerinin, bir yönüyle inançlarında kök saldığı ve dini birtakım dayanaklarının olduğu söylenebilir. Kant'ın kişiliğinde düşünce ve hayat arasında özel bir ilişki olması nedeniyle, düşüncelerinin hayatından kaynaklandığı ve tekrar hayatını biçimlendirdiği görülmektedir. Filozof, güçlü bir iradeye sahip olduğu için tüm hayatını bu iradeyle biçimlendirmiş ve bir idenin belirleyiciliğı altına sokmuştur. Felsefesinin kuruluşunda güçlü bir şekilde olumlu-yaratıcı bir yön olarak kendini açığa vuran bu irade, ne var ki aynı oranda kişisel hayatını da sınırlandırmıştır. Kant'ta her türlü öznel duygu, bedensel istek ve arzu, aklın ve ödev buyruğunun egemenliğı altına sokulmaları gereken şeyler olarak kabul edilmiştir (Cassirer, 1988: 5). Kant'ın ahlakın kaynağı hakkındaki düşünceleri, çeşitli aşamalardan geçtikten sonra yetkin bir hale gelmiştir. Bu nedenle filozofun ahlak felsefesini tam olarak kavrayabilmek için ahlakın kaynağı konusundaki düşüncelerinin tarihi süreç içindeki seyrini ve maruz kaldığı etkileri ortaya koymak gerekir. Bunun için de yaşadığı dö-

* Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü, mccan@atauni.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3987-2805

nemde, içerisinde bulunduğu felsefi ve teolojik atmosferin nasıl olduğunu kısaca izah etmek, entelektüel gelişimini tespit etmek açısından önemlidir. Filozofun baba ocağı, düşüncelerinin tam bir olgunluğa ulaşması açısından onu besleyecek durumda değildi; ancak sonraları kendi geçmişine bakarken baba ocağını saygıyla anar. Baba ocağından ahlak ve erdemın yanı sıra çok şey öğrendiğini, bir insanın elde edebileceği en yüksek şeyleri; dinginliği, dinginlik içindeki neşeyi, hiçbir aşırılığın bulandırmadığı rahatlığı tattığını; çekememezlikten ve kinden uzak, sevgi ve hoşgörünün egemen olduğu bir havayı orada teneffüs ettiğini anlatır (Heimsoeth, 2007: 14).

Kant'ın tüm fikri gelişimini göz önünde bulundurduğumuz zaman bir taraftan onun aydınlanmacı temel eğilimlerle olan içten bir bağını, diğer taraftan bu temel aydınlanmacı eğilimlerin onun düşüncesinde yeni bir şekil aldığıı görmektediriz. Aydınlanma felsefesi, duylular üstünden bir el etek çekme, aklın kullanımını deneyimsel olanla sınırlama ve öbür dünya ile değil de bu dünya ile ilgilenme yönünde bir doğrultu izlemiştir. Kant ise böyle bir neticeye eleştirel düşüncenin tüm aşamalarını geçerek sürdürdüğü bir düşünce sürecinin sonunda ulaşmıştır. O, yalnızca deneyim temeli üzerinde kalmaya özen gösteren ve bu durumdan oldukça hoşnut görünen aydınlanmacılıkla yetinmemiş; kendisini bu temele bilinçli bir şekilde oturtmuştur. Dolayısıyla metafizik onun için hâlâ bir bilimdir ama metafizik, artık duylular üstü bir evrenin bilimi değil, tersine artık insan aklının sınırlarının bir bilimidir (Kant, 1994: 7). Sınırlarını bilen insan, ne yönde eylemde bulunabileceğini gören insandır. Çünkü Kant'a göre insan, eylemde bulunmak için kendisini bir ahlaki belirlenim içine sokma ihtiyacı duyan tek varlıktır. Burada aydınlanmacı ahlakın bir görünümü söz konusudur ve bu ahlak, Kant'la birlikte artık teorik bir haklı göstermenin konusu yapılmaktadır. Geleceğin bir yetkinlik çağı olacağını düşünen filozofa göre, böyle bir geleceği, kendi aklına güvenen, daha iyi bir geleceği hisseden ve bu geleceği şu andaki eylemlerinin harekete geçirici motivisi kılabilen insan inşa edecektir. Yani bu insan iyiyi, kendi aklının iyisi olduğu için kendisi kuracaktır. Zaten Kant'ın ahlak felsefesi, kendi kendini yöneten varlık olarak akıllı fail üzerine inşa edilmiştir (Wood, 2009: 165). Filozof, bu temel etik görüşten ve aynı entelektüel duyarlılıktan hareketle 'başka bir dünya olduğu için mi erdemli olmak iyidir?' yoksa 'kendi başına bir iyi ve bir erdem olduğu için mi erdemli olmak gerekir?' sorularını oldukça önemli bulmuş ve cevaplandırmaya çalışmıştır. Kant'a göre ahlaklılığın temellendirilmesinde gözlerini duylular üstünün bilimi olarak düşünölen metafiziğe çevirme ihtiyacı duyan bir kimse, henüz kendi kendini yönetme ve kendi kişiliğini inşa etme yolunda kendi kendine yetme denen şeyi tanımıyor demektir (Cassirer,

1988:55). Bu etik anlayış çerçevesinde, aydınlanmacı yaklaşımla, gözlerini metafiziğe çevirme ihtiyacı duyan yönelimin Kant'ın düşüncesinde ve hayatında derin bir takım izler bıraktığı ve filozofun kişiliğinde bu iki idealin çatışma halinde olduğu bir gerçektir. Bu konuda Kant biyografilerinin çoğunda yer almayan ama onun hayatının ve düşüncelerinin oluşum sürecinin ortaya konulmasında önemli bir kanıt olarak kabul edilecek olan Herder'in şu ünlü değerlendirmesi oldukça dikkat çekicidir: "Öğretmenim olan bu filozofu tanımak bana mutluluk vermiştir. Öyle inanıyorum ki, o, gençlik yıllarında da saçlarına akların en çok dolu olduğu yaşlılık yıllarında da, kendisine hep eşlik eden neşeli bir gençlik tazeliğine sahipti. Onun düşünceler inşa eden alnı, gölgesiz bir kişilik saydamlığının ve dostluğun yansıdığı yerd. Dudaklarından derin düşüncelerle dolu sözler dökülürdü. Bu sözler la-tife, şaka ve hiciv doluydu ve onun öğretici dersleri daima sonradan sohbet konusu olurdu. O, Leibniz'i, Wolff'u, Baumgarten'i, Hume'u aynı canlılıkla tartışır, Kepler ve Newton gibi fizikçilerin keşfettikleri doğa yasalarını ele alırdı. Bunun yanı sıra, o zamanlar yayınlanmış olan Rousseau'nun kitaplarını, 'Emile'i ve 'Heloise'i ele alıp işlerdi. O, tüm bunları doğanın keşfi bakımından değerlendirir, sağlam bir doğa bilgisi ve insanın ahlaki değeri açısından bunların ne ifade ettiklerine değinirdi. İnsanlık tarihi, uluslar tarihi, doğa tarihi, doğa öğretisi, matematik ve deney, onun yetenek ve donanımının beslendiği ve bunlardan çıkardığı sonuçları yaşamına kattığı kaynaklardı. Onun için bilinmeye değmez hiçbir şey yoktu; hiçbir entrika, hiçbir sekterlik, hiçbir önyargı, hiçbir kişisel garez; evet bunların hiçbiri onun için doğruluğun ortaya çıkartılıp aydınlatılması karşısında en küçük bir uyarıcı güce sahip değildi. O, daima özgür düşüncelyi canlı tutmak ister ve bunun için çaba sarf ederdi. Despotizm onun duygu dünyasına yabancı bir şeydi. Büyük bir şükran ve saygı ile andığım bu adamın adı Immanuel Kant'tı. Onun çehresi gözümde hep hoşnutlukla canlanır" (Cassirer, 1988: 55).

Kant'ın Entelektüel Gelişimi

Filozofun entelektüel gelişiminde hem ailesinin hem de eğitim sürecinde etkili olan öğretmenlerinin mensup olduğu, o dönem Almanya'sında yaygın olan, pietizm akımının birçok yönüyle belirleyici olduğu söylenebilir. Fransa ve İngiltere'ye göre Almanya'da felsefi düşünce ve akımlar daha geç başlamış ve bir o kadar da zorluklar içerisinde gelişmiştir. Almanya'da on yedinci yüzyılın sonu ve on sekizinci yüzyılın başlarında felsefi sorunlara ilişkin özgür bir girişim ve düşünce çeşitli engellerle karşılaşmıştır. Bu engellerin başında pietistlerin muhalefeti gelmektedir. Pietizm, Luther Almanya'sında on altıncı yüzyılın sonlarında ortaya çıkan, Protestan itirafçılıktaki teolojik

ve dogmatik kimlik konusundaki tartışmalardan uzaklaşan, kişisel dindarlık ve bağlılık konularına yeniden dikkat çeken bir Protestan reform hareketini ifade eder (Guelzo, 2003: 676). Pietizmin özel kuramsal öğretilerin rasyonel savunmaları yerine, tövbe sonrası kişisel yeniden doğuş deneyimiyle derinden ilgilenen duygusal, evanjelik bir hareket ya da akım olduğu da söylenebilir (Van Kooten, 2019: 3). Bu akımın asıl amacı, törensel ve şekilci bir dini inanca karşı, bireylerin dini duyarlılıklarını destekleyerek vicdanlara özgü bir inancı savunmak ve dinsel tartışmaların üstüne çıkarak Luther'in ilk işaret ettiği amaca dönmektir. Pietistler, dini uyanışı ve canlanmayı sağlamak amacıyla dernekler kurup, tüm Hıristiyanlarda olması gerektiğini düşündükleri ruhbanlık bilincini geliştirmeye çalışmışlardır. Herkesin önceliğinin içsel ve vicdani bir inanç olması gerektiğini söyleyen pietizm, 'özgür düşünceyi temele alıp, bilgi edinmenin biricik yolu akıldır, her şeyi akıl ile açıklayabiliriz ve de aklımız her şeyi anlamak için yeterlidir' inancını savunan akılcı düşünürlerle karşıdır. Özgür düşünceyi savunan filozoflarla, onlara karşı çıkan, hatta onları sapkınlıkla suçlayan pietist akım yandaşları arasındaki şiddetli tartışmalar, Büyük Friedrich'in tahta geçmesiyle birlikte sona ermiştir. Filozofların herkesi aydınlatması ve hükümdarlara kılavuzluk etmesi gerektiğini söyleyen Büyük Friedrich'ten sonra Almanya'da rasyonalist düşüncenin önü büsbütün açılmış oluyordu. On yedinci yüzyılın başlarında Almanya'da rasyonalist düşünceyi güçlü bir şekilde savunan ve bu akımın en büyük temsilcisi olan kişi, aynı zamanda Leibniz'in felsefesi konusunda derin uzmanlığı bulunan, Lutheryen inanca mensup Christian Wolff'tur (Audi, 2001: 980). Wolff'a göre her şeyin yeterli bir nedeni vardır; akıl, evrende her şeyin nedenini bulur, ortaya çıkarır ve bunu uygun bir şekilde açıklayabilir. İnsan hayatının önemli etkinliklerinden olan bilim, sanat, ahlak, siyaset, dil ve din, bütünüyle akla uygun bir amaca hizmet etmek için vardır. Bunların hepsini akılla açıklamak, amaçlarının ne olduğunu akıl çerçevesinde belirlemek mümkündür. Bu düşüncelerinin yanı sıra Wolff, ilahi dinlere karşı olmadığı için, teolojiyle uğraşanlar tarafından da hoşgörülle karşılanmıştır. Tevrat'ın dogmalarını akılla açıklamış, Tanrı'nın varlığı ve ruhun ölümsüzlüğünü akılsal birtakım kanıtlarla ortaya koymaya çalışmıştır. Bu nedenle rasyonalizme aşırı karşı olan pietizm yandaşları, böyle bir felsefeyle uzlaşmanın olanaksız olmadığını dile getirmekten çekinmemişlerdir. Kant tarafından 'tüm dogmatik filozofların en büyüğü' olarak görülen Wolff, ilkeleri geçerli bir şekilde ortaya koyması, kavramları açık olarak belirlemesi, sıkı birtakım kanıtlamalara dayanarak bir bilimin güvenilir yoluna nasıl ulaşılabileceğinin ilk örneğini veren kişi olarak saygıyla anılmaktadır (Kant, 1994: 33). Ancak Kant, bu dönemde bile Wolff'un

dogmatik bir şekilde ortaya koyduğu felsefeye inanmamış, felsefenin Wolf'un yaptığı gibi çeşitli düşüncelerin çelişkisiz bir şekilde bir araya getirilmesiyle değil, çözümlenmeye dayanan ve açıklanabilir kavramlar üzerinden ilerleyebileceğini düşünmüştür.

Filozof, ömrünün hemen hemen tümünü doğduğu şehir olan Königsberg'de geçirmiş olmasına rağmen, bir ticaret merkezi olan bu şehre çeşitli uluslardan insanların gelmeleri dolayısıyla çok sayıda insanın karakteri ve ahlakı üzerinde gözlem yapabilme imkânı bulmuştur. Annesi oldukça dindar bir pietist olan Kant'ın ailesinin inançlarındaki samimiyet, yoksulluğa karşı büyük bir direnç göstermelerini sağlamıştır. İlk eğitimini böyle dindar bir ailede almış olan filozofun üzerinde özellikle annesinin ve dolayısıyla pietizmin çok büyük etkisi olmuştur. Hatta filozofun 'dehasına etki edebilen' tek hocası, Martin Knutzen de inançlı bir pietisttir (Geier, 2009: 39). Kant'ın entelektüel gelişiminde annesi ve hocalarından aldığı pietist eğitimin sadece düşüncelerinde değil kişiliğinde de önemli etkileri olduğu bir gerçektir. İncil'in ahlaki buyruklarını ve vicdani saflığı her şeyden önemli gören bu eğitim, filozofun ahlak felsefesini büyük oranda etkilemiştir. Öyle ki filozofun, hayatının sonuna doğru İncil'i okuyup, İbranice 'Allah bizimle beraberdir' anlamını içeren 'Immanuel' lakabını iştikten hoşnut olduğu ifade edilmektedir. Bu nedenle Kant'ın ahlakı, çağdaşları ve kendinden önceki düşünürlerden çok İncil'e, özellikle İncil'in pietizm akımı tarafından yapılan yorumuna dayanıyor gibi görünmektedir. Schiller, 1789 yılında Goethe'ye yazdığı bir mektupta şunları yazar: 'Luther gibi Kant'ta da daima ruhbanlık kokusu var... Bunlar manastırlardan çıktılar ama o eğitimin izlerini benliklerinden silemediler' (Emin, 1339: 199). Yine de Kant'ın ahlak felsefesindeki bu dini etkiyi çok büyütmemek gerekir. Pietist akımın etkisinde olmasına rağmen Kant, aynı zamanda rasyonalizmin birçok yönüyle haklı kılınabilir özellikler taşıdığına da farkındaydı. İşte Kant, bu iki akımın yani rasyonalizm ve pietizm akımlarının egemen olduğu dönemde yetişmiştir. Filozofun çocukluğunda ve gençliğinde aldığı dini etki hayatının sonuna kadar devam etmiştir. Ancak onun entelektüel anlamda gelişip yetkinleşmesini dikkatli bir değerlendirmeye tabi tuttuğumuzda, pietizmin etkilerinin çeşitli felsefi düşünceler tarafından büyük oranda yok edildiğini görürüz. Kaldı ki, Kant'ın ahlak felsefesine etkisi olan faktörleri göstermek istediğimiz zaman bile, tek bir nedeni ya da tek bir kaynağı işaret ederek açıklama yapmak, bilimsel anlamda doğru bir yaklaşım değildir. Farklı etkenler ve değişik etkiler, Kant'ın oldukça sert ve ciddi ahlaki bir ilkeyi gerektiren doğasıyla, bir dâhîde bulunabilecek niteliklerle birleşmiş ve günümüze kadar etkileri devam eden filozofun ahlak felsefesini meydana getirmiştir. Ancak

burada şöyle bir soruyla karşı karşıya bulunmaktayız: Kant'ın ahlak felsefesini etkileyen felsefi nedenler nelerdir? Pietist hocalar tarafından eğitilmiş olmasına rağmen Kant, ağırlıklı olarak Newton ve Rousseau'nun etkisinde kalmıştır (Audi, 2001: 460). Kant üzerinde etkili olan birçok kaynaktan bahsedilir; ancak bu kaynaklar, Newton'un *Doğa Felsefesinin Matematiksel İlkeleri* adlı eserinin filozofun felsefi gelişimi için oynadığı rol karşısında oldukça sönük kalır. Kant'ın dünyasının Newton'un dünyası olduğunu ifade eden Geier, Newton'un söz konusu eseri okunmadan Kant'ın felsefi olarak nele- rin peşinden koştuğunun belirsiz kalacağını dile getirmektedir (Geier, 2009: 61). Yine de Kant, Newton'un fiziğini olduğu gibi kabul etmemiş, çeşitli yönlerden eleştirerek tamamlamaya çalışmıştır. Bu filozofların etkilerinin yanı sıra Hume'un düşüncelerinin de Kant üzerinde etkili olduğu bir gerçektir. Özellikle nedensellik konusunda ve diğer birçok felsefi düşüncesinin şekillenmesinde Hume'un düşünceleri, filozofu dogmatizmden kurtarmıştır. Diğer taraftan Rousseau'nun insan doğası ve insanın içerisinde bulunduğu doğal duruma ilişkin düşünceleri, Kant'ın ahlak sorunlarını aydınlanma çağı filozofları gibi rasyonel bir düşüncenin ürünü olarak kabul etmesini engellemiştir. Kant'a göre Rousseau, ahlak dünyasının Newton'udur, bu dünyanın gizli kalmış yasalarını ve öğelerini keşfeden kişidir (Cassirer, 1988: 3).

Hume ve Rousseau'nun Kant'ın Düşünceleri Üzerindeki Etkileri

Felsefi düşüncesinin temellerinin atıldığı bu dönemde Kant, Hume ve Rousseau'nun yazdıklarını okumuş ve onların düşüncelerinden de etkilenmiştir. Hatta ileride ortaya koyacağı tezlerinin dayanaklarını oluşturması bakımından her iki filozoftan hayati denilecek noktalarda ilham aldığı ifade edilmiştir. Hume'un Kant üzerindeki etkisini, eleştiri öncesi döneme kadar götürmek isteyenler olsa da bu bütünüyle başarısız kalmış bir istek gibi durmaktadır. Çünkü bir düşünürün, diğer bir düşünür üzerindeki etkisi hemen ilk eserde ortaya çıkmayabilir. Biri diğerinden bir ya da birçok formül aldığı zaman da kendini göstermeyebilir. Ancak birinin düşüncesi diğerinin düşüncesinde temel itirazlar ve katkılar durumuna geldiği anda kendini gösterir (Goldmann, 1983: 107). Kant'ın Hume'dan etkilenmesi de bu şekilde olmuştur. Hume'un etkisiyle nedensellik konusunda önceden sahip olduğu kanaatlerinde temel bir takım değişiklikler meydana gelmiş; bu süreç aynı zamanda onun nedensellik konusunda eleştirel bir yaklaşım içerisine girmesine de sebep olmuştur. Deneyime dayanıp, çözümlemeyi felsefi düşünmenin özel bir yöntemi olarak benimseyen Kant'ın, Hume'un ortaya koyduğu 'nedensellik' sorunu çerçevesinde kalması oldukça doğaldır. Nedensellik olarak nitelendirilen bu ilişkide, neden ile sonuç birbirinden bütünüyle ayrı olduğu

için sonucun çözümlenmesiyle nedenin bulunamayacağı açık bir gerçektir. Öyleyse neden ile sonuç arasında zorunlu bir ilişkinin bulunduğu düşüncesi nereden kaynaklanmaktadır? Hume, bu soruyu ortaya atmış ve neden ile sonuç arasında var olduğunu düşündüğümüz zorunlu bağın ruhsal yasaların bir sonucu, dolayısıyla bütünüyle öznel olduğunu iddia etmiştir. Çünkü Hume, neden ile sonuç arasında var olduğu kabul edilen zorunluluğun bize deneyimden gelemeyeceğini, oysa bilgilerimizin bütünüyle deneyimden gelen izlenimlere dayandığını ifade etmektedir. Bir başka topun çarptığı bir bilardo topunun hareket ettiğini ve herhangi bir yönde gittiğini bize gösteren deneyimdir. O topun hareket edeceğini ve bu hareketin yönünü deneyimden bağımsız apriori olarak kesinlikle bilemeyiz. Neden denilen şeyle sonuç denilen şey arasında hiçbir zaman apriori olarak bilinebilen zorunlu bir ilişki bulunmamaktadır (Weber, 1964: 295). Neden ve sonuç bütünüyle birbirinden farklıdır ve hiçbir zaman bir arada bulunmazlar. İster neden olarak isterse sonuç olarak alınsın, deneyimin yardımı olmaksızın olayları belirleyebileceğimiz hiçbir durum söz konusu değildir. Dolayısıyla deneyime dayalı olarak yapılan bütün çıkarımlar, bu arada nedensellik olarak nitelenen ilişki de alışkanlığın sonucudur (Hume, 1974: 64). Nedensellik sorununun bu şekilde ortaya konularak çözümlenmeye çalışılması Kant'ı çok düşündürmüş hatta onu dogmatik uykusundan uyandırıp, araştırmalarının kurgusal felsefe alanında farklı bir yönde ilerlemesine sebep olmuştur (Kant, 2000: 8). Kant, Hume'un çıkardığı bu sonucu kabul etmemekle birlikte onun bilgi sorununu inceleyip eleştiriye tabi tutması açısından düşünme biçimi ona bir anlamda kılavuzluk etmiştir. Hatta Hume'un bu konudaki düşüncelerinde haklı olduğunu ifade eden Kant, deneyimin ancak belli sayıda durumları göstermesi nedeniyle, zorunlu ve evrensel olanı veremeyeceğini söylemektedir. Öyleyse aposteriori yani sadece deneyime dayanan bir yargı, bilimsel bir bilgi oluşturmaz. Zorunlu yani bilimsel olmak için bir yargının rasyonel bir veriye dayanması, köklerinin deneyimde olduğu kadar akılda da olması, bunun apriori bir yargı olması gerekir (Kant, 2000: 16).

Diğer yandan Rousseau'nun doğal duygularımızın gerçekliğini ve konumunu, bilim ile inanç arasındaki farkı gösteren eserleri, Kant'ın düşüncelerini derinden etkilemiştir. O zamana kadar çağdaşları gibi asıl anlamında insanlığı zihinsel ve düşünsel hayatta gören Kant, şimdi aydın ile aydın olmayan, sıradan bir insan ile yüksek bir düşünür arasında insanlığın ortak ve daha doğal bir temelini bulmuştu. Rousseau'nun düşüncelerinin etkisinde, doğal eğilimlerin çok önemli olduğunu fark etmişti. Rousseau'nun duygular ve doğal inanca verdiği değer, Kant'ın ahlak felsefesi konusundaki düşüncelerinin oluşumuna da çok büyük katkı sağlamıştır. Bu nedenle Kant

da Rousseau gibi zihinsel gelişim ve ilerlemeye doğrudan değer atfederek, vicdani ve doğal duyguların kendilerinden hareket edilmesi gereken temeller olduğunu düşünmüştür.

On sekizinci yüzyılın rasyonalist filozofları, ahlaki aklın, rasyonel düşünmenin ürünü olarak kabul ediyorlardı. Bu filozoflara göre iyilik sonsuz bir gerçektir ve onu akılla bulabiliriz. Rousseau, bu düşüncenin tam tersini iddia ediyordu: İnsanın eylemlerini düşünme ve hayal gücü yardımıyla düzenlemeye kalkacağımıza onun doğasını ve özünün ne olduğunu öğreniniz. Bu nedenle insanın özgürce gelişip yetkinleşmesi için zemin hazırlayınız. O zaman görürsünüz ki insanlık, entelektüel ve bilimsel gelişmede değil, tersine doğal duygularımızdadır. Doğa bizim sağlıklı olmamızı almımıza yazmışsa, ben düşünme halinin doğaya aykırı olduğunu ve düşünen insanın yozlaşmış bir hayvan olduğunu söylemek isterim (Rousseau, 1986: 98-99). İnsan için asıl amaç, mümkün olduğunca doğal duyguları içinde yaşamasıdır. Kant, Rousseau'nun düşüncelerinden hareketle insanı çağdaşlarından farklı bir şekilde değerlendirmeyi öğrenmiştir. Yüzyıllardır, insanlığın amacının bilimde ve aydınlanmada olduğu düşünülüyor, bilgisiz yığınlar on sekizinci yüzyıl düşünürleri tarafından aşağılanıyordu. Çünkü entelektüel anlamda aydınlanmamış bir kimse, bu düşünülere göre, insanlığı temsil edemezdi. Oysa Rousseau, insanlığın entelektüel kazanımlarda değil, insanın özünde ve doğasında içkin olduğunu dile getirmişti. Bu konuda Kant'ın şu düşünceleri oldukça önemlidir: 'Ben bilimden zevk alan bir insanım. Bilime karşı büyük bir arzu duyarım. Gerçeğe yönelik araştırmalarda ilerledikçe sonsuz bir mutluluk içinde kalırım. Bu nedenle bir zamanlar insanlığın gerçek erdemi bilgi elde etme isteğinde bulur, bilgisiz olan insanları aşağılardım. Benim bu yanlış yoldan dönmemi Rousseau sağladı. İnsanlığın büyüklüğünü sadece entelektüel birikimde görmenin ne derece boşuna bir çaba olduğunu anladım ve gerçek değerini, özünü öğrendim' (Emin, 1339: 200). Kant'ın bu açıklamalarından anlaşılıyor ki her bir insanda saygı duyulacak ve değer verilecek bir nitelik, en büyük hükümdardan en sıradan bir insana kadar herkesin sahip olduğu kişiliktir, insan olma özelliğidir. Bir başka anlatımla, bu düşünce, kendi başına amaç olmaları bakımından tüm akıllı varlıkların eşit onura sahip olması ve akla uygun her davranışın saygıya layık görülmesiyle yakından ilgilidir (Wood, 2009: 165). Bu anlayışın öncelikle toplumsal ve siyasal bir sonucu bulunmaktadır: Her insan, insan olması dolayısıyla bir kişiliğe sahiptir ve bu kişiliğinin her türlü saldırıya karşı dokunulmazlığı vardır. Küçük, büyük her insan vicdana, özgürlüğe ve kişiliğe sahip olması nedeniyle saygı duyulmaya layık bir varlıktır. Demek ki insanlar arasında sınıf ve makam farkı gözetilemez. Her insan bir kişiliğe sahip olması müna-

sebetiyle hiçbir şekilde köle edilemez ve aşağılanamaz. Filozof, bu anlayışın ahlaki değerine ve ruhun bu kanaatten oluşturacağı güce olan hayranlığını şu şekilde ifade etmektedir: İnsanın böyle manevi bir onura sahip olduğu düşüncesi, ruhu tamamen yüceltiyor ve bizim hayrete düşmemize neden oluyor. Görüldüğü gibi Kant, Rousseau'dan gerek kendinde, gerek başkalarında insanın sahip olduğu insani onur nedeniyle değerli görülmesi ve saygı duyulması anlayışını almıştır. Ancak filozof, entelektüel anlamda yetkinleştikçe ahlakın kaynağı konusunda Rousseau'nun birçok düşüncesinden uzaklaşmıştır. Bununla beraber her bireyin bir kişilik olması dolayısıyla insan olmanın yüksek onuruna sahip olması gerekeceği düşüncesini hiçbir zaman terk etmemiştir. Hatta ahlakın temel ilkelerinden birisi olarak kabul ettiği "insan ve genel olarak her akıl sahibi varlık, şu veya bu isteme için rastgele kullanılacak sırf bir araç olarak değil, kendisi amaç olarak vardır; gerek kendine ve gerekse başka akıl sahibi varlıklara yönelen bütün eylemlerinde hep aynı zamanda amaç olarak görülmelidir" (Kant, 2013: 45) şeklindeki ilke de insanın onurlu bir varlık olduğunun hiçbir zaman göz ardı edilmemesi gerektiği anlayışının altını çizmektedir. Kant'a göre, varoluşları insanın istemesine değil de, doğaya dayanan varlıkların görelî bir değeri olması nedeniyle onlara şeyler denir, oysa akıl sahibi varlıklara kişiler denir, çünkü onların doğal yapısı bile onların kendilerini amaçlar olarak yani sırf araçlar olarak kullanılmayacak şeyler olarak gösterir. Böylece her türlü kişisel tercihi sınırlar ve bir saygı konusudur. İnsan, amaçlar düzeninde kendi başına bir amaçtır yani o hiçbir zaman başka bir kimse tarafından sadece bir araç olarak kullanılmaz. Çünkü her insan kendi kişiliğinde bütün insanlığı temsil etmektedir (Mengüşoğlu, 1969: 26).

Kant'ın Ahlakın Kaynağı Konusundaki Düşüncelerinin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi

Kant, hayatının bu döneminde birçok İngiliz filozofunun ahlak kuramını incelemiş, az veya çok onların düşüncelerinden etkilenmiştir. Söz konusu filozoflar, ahlak alanında duyguya çok önem vermekteydiler. Ancak Kant, verdiği derslerde duygu ve zihin arasındaki farklılıkları açıklar ve bunların özleri itibarıyla kesinlikle birbirine indirgenemeyeceğini söylerdi. Ahlakın kaynağı hakkındaki ilk düşüncelerini 1764 yılında yayınladığı bir eserinde ortaya koyan Kant, 'ahlakı oluşturan, insandaki doğal duygulardır' diyerek, ahlak yargılarını doğrudan doğruya duyguya dayandırıyor (Kant, 2010: 54). Hatta filozof bu dönemde sadece ahlak yargılarının kaynağının duygu olduğunu iddia etmekle yetinmemiş, çeşitli ırklarda, eğilimlerde, kadın ve erkekte ahlak duygusunun nasıl birbirine karşıt hale geldiğini araştırmıştır.

Öyle ki o dönemde yazmış olduğu bir notta, cinsiyete, yaşa, eğitime, bireyin mensup olduğu yönetim biçimine, ırka, iklime bağlı olarak ahlak duygusunda farklılıkların oluştuğunu ifade etmiştir. Bu açıklamalardan hareketle denilebilir ki Kant, o dönemlerde ahlakın doğal bir duygu olduğuna inanır ve bu duygunun çeşitli etkilerle değişeceğini düşünürdü. Ancak Kant, felsefesinin zaman içerisindeki gelişim ve olgunlaşmasına bağlı olarak ahlak felsefesi alanında bu düşünceleri kesin olarak reddetmiştir. Ahlak alanında yeni birtakım düşünceler ortaya koyup, bu düşüncelerinin ahlak felsefesine temel olacak özellikleri taşıması gerektiğini düşünüyordu. Dolayısıyla ahlaki bir eylemin dayandığı ilkenin evrensel olmasına bağlı olarak erdemli bir davranışta bulunabileceğini ifade eden şu düşüncelerini dile getirir: Erdem ancak bazı ilkelere dayalı olabilir. Erdemli bir şekilde ortaya konulan bir eylemin temelinde bulunan ilke ne kadar evrensel olursa o eylem de o kadar sağlam, o derece değerli olur (Kant, 2010: 70). Ancak ahlakın dayandığı bu ilke, kuramsal bir düşünüşün, bir çıkarım veya akıl yürütmenin sonucu değildir. Hiç şüphesiz her insanın vicdanında yaşayan bir duygunun doğrudan doğruya bilincidir. Fakat bir taraftan ahlak duygusunu evrensel ve genel bir ilke olarak kabul etmek, diğer taraftan onu yaşa, ırka, iklime v.b. göre değişken olarak düşünmek açık bir çelişkidir. Kant, bu çelişkiden kırklı yaşlarında kurtulmuştur. Filozof, bu dönemde bilginin maddesi ile formunu, duyarlık ile anlama yetisi ve akli birbirinden tamamen ayırmış, bilginin içeriğini oluşturan duyuların değişim içinde olmasına rağmen, ikincisinin yani anlama yetisi ve aklın değişmez olduğunu kabul etmiştir. Bilgi adını alan yargıların evrensel olmasının nedeni, anlama yetisinin kendisine özgü kategoriler yardımıyla dağınık bir şekilde bulunan duyusal izlenimleri toplayıp bireştirmesidir. Bir başka anlatımla Kant'ta bilginin nesnel geçerliğinin sebebi, kategorilerin tüm insanlarda bulunması, aynı sayıda olması ve aynı şekilde duyusal sezgide verilmiş olan fenomenlere ilişkin bilgi oluşturmalarıdır. Bilgi görüşü açısından aslında Kant bir akılcıdır ama insan bilgisini deneyimde verilebilecek olanla sınırlamaktadır. Ahlak bakımından ise, insanların mutlak anlamda bağlayıcı olan bir ahlak yasasına tabi olduklarını fakat böyle bir yasa koyabilecek tek mümkün otoritenin insanın kendi akılcı iradesi olabileceğini ifade etmektedir (Wood, 2009: 23).

Filozofun bilgi konusundaki düşünceleri, ahlaka ilişkin anlayışını da değiştirmiştir. Ahlak konusundaki düşüncelerinin ilk olduğu yıllarda, ahlaki yargıların kaynağının duygularda, ahlak duygusunda olduğuna inanıyordu. Ancak bu yargılar, evrensel bir ilkeye dayandırılabilirse gerçek anlamda erdemden söz edilebilirdi. Oysa Kant'a göre bu ilke, ahlak duygusunun bilincinden başka bir şey değildir. Bu durumda şöyle bir soruyla karşı karşıya ka-

lırız: Duygularımızın bilinci nasıl evrensel bir ilke olabilir? Çünkü her türlü duygu, bu bağlamda ahlak duygusu da değişkendir. Bu değişim hakkındaki bilinç, herkes için geçerli olabilecek evrensel bir yargı meydana getirebilir mi? Kant, kuramsal bilginin koşullarını incelerken bütün bilgilerimizin deneyimle başladığını ama bilgideki tümel ve zorunlu yarguların deneyimden çıkamayacağını görmüş, (Kant, 1994: 41) anlama yetisinde apriori bir sentez gücü aramıştı. Bu nedenle, bilginin nesnelere, duyumlar ve duygulara göre düzenleneceğini kabul etmektense, nesnelere bilgimize, apriori bilgi gücüne göre düzenleneceği varsayımını temele almak gerekir, diye düşünüyordu. Mademki kuramsal bilgimizin son ve asıl koşulu düşünme gücünün etkinliğidir, onun yasalarıdır, öyleyse mutluluğun, ahlakın ilkesinin de böyle öznel bir etkinlik olması gerekir. Bir başka ifadeyle insanın benliğinde kendi kendisini mutlu edebilme gücü vardır. Mutluluğun konusu, maddesi duyusaldır yani şu veya bu şey insanı mutlu edebilir. Ancak mutluluğun temeli, formu, özetle ilkesi zihinseldir. Eğer irademiz benliğimizle, zihinsel etkinliğimiz ile uygun olursa o zaman mutluluk ortaya çıkar. Böyle bir uyumun meydana gelebilmesi için eyleminin içerdiği ilke bütün insanlar için evrensel bir yasa olmalıdır (Kant, 1993: 30). Yani kendim hakkında nasıl bir yargıda bulunuyorsam, başkası için de öyle düşünmeliyim. Kendi eylemim hakkındaki yargım, bütün mekân ve zamanları kapsam üzere evrensel olmalıdır. Öyle olmazsa kendi eylemim hakkında bir türlü, aynı eylem başkası tarafından gerçekleştirildiği zaman başka türlü yargıda bulunursam vicdanımda bir uyum meydana gelmez. Oysa gerçek mutluluk böyle bir uyumda, eylemimizin evrensel bir yasaya dayanmasındadır. Her ne kadar bu evrensel yasa, mutluluğun nedeni ise de amacı bireyi mutlu etmek değildir; tersine, bu yasa bireyin mutluluğa layık olmasını sağlar.

Demek ki her insan, zihinsel etkinliğiyle, özgürlüğünü evrensel bir yasaya tabi kılmakla mutluluğunu hazırlamaya çalışır. Kant'ın ahlak konularında 1770-1780 yılları arasında bu şekilde düşündüğü çeşitli notlarından anlaşılmaktadır. Filozof, bu düşünceleriyle önceki yıllarda ahlak hakkında ortaya koyduğu düşüncelerinden ayrılmıştır. Bundan böyle, ahlaklılığı, ahlaki erdemi bir duygunun bilincinden ibaret olduğunu görmez; tam tersine zihinsel bir etkinlik ve onun sonucu akli bir yasadan kaynaklanmış olduğunu düşünürdü. Ancak Kant'ın bu dönemdeki düşünceleri de ahlak felsefesi alanındaki düşüncelerinin kesinleşmiş bir hali değildir; çünkü bu dönemde ahlak yasasının kaynağını henüz bulamamıştır, daha doğrusu onun bireyde olduğunu varsaymıştır (Emin, 1339: 203). Bununla birlikte ahlaklılığın, eylemimizin evrensel bir ilkeye dayanması demek olduğu düşüncesi, Kant'ın ahlak hakkındaki düşünüşünün son aşamasının temelidir. Filozof,

ahlaklılığı çözümleyerek bu düşüncelere ulaşmıştır ancak bu çözümlemenin yapılışı ve yöntemi iki önemli temele dayanır. Bunlardan biri Kant'ın evrim hakkındaki anlayışı, diğeri bilgi konusunda ulaştığı sonuçlardır. Bu iki temel dayanak, Kant'ın ahlak kuramının yönünü belirlemiştir. Dolayısıyla söz konusu kuramın dayanakları olarak düşünülen bu iki noktayı ve onların ahlak felsefesine olan etkisini izah etmek gerekir.

Kant, gençlik yıllarında doğanın oluşumu konusunda evrim düşüncesi ya da anlayışını temele alan bir takım değerlendirmelerde bulunmuştur. Bu konuda yazmış olduğu eserinde cisimler meydana gelmesini, gelişen ve ilerleyen bir süreç şeklinde değerlendirdiği evrimin ürünü olarak görmektedir. Aynı eserde dünyanın da bir tarihi olduğunu ve dolayısıyla eski halinde kalmadığını, aksine yavaş yavaş işleyen bir değişim ve dönüşümle bu duruma geldiğini söylemekte ve gelecekte de aynı yasanın etkisi altında değişime uğrayacağını anlatmaktadır. Filozofa göre, evren, bir kerede olup bitmiş bir olgu olmayıp bir süreç olduğundan sonsuza kadar devam edecektir (Kant, 2002: 114). Daha sonraki eserlerinde de dünyanın tarih öncesi durumu ve insanlığın kaynağına yönelik düşünceleri bulunmaktadır. Filozof, bir yandan bilginin ve ahlaki yarguların kaynağını araştırırken diğeryandan tabii coğrafya ve antropolojiye ait incelemeleriyle dikkatini insanlığın kaynağına, doğal tarihe yönlendirmiştir. Zaten evrim anlayışının dayandığı iki önemli düşünceyi eserlerinde, özellikle gökyüzü kuramında en önemli dayanak ve ilke olarak benimsemiştir. Bu düşüncelerden biri geçmiş, şimdiki deneyimlerimizle bilinen nedenler aracılığıyla açıklama gerekliliğidir. Evrim anlayışının dayandığı bu temele bağlı olarak filozof, Newton'un cisimler hakkındaki kuramının eksik olduğunu düşünmüş ve bu konuda şunları söylemiştir: Bugün cisimlerin hareketini açıklayan nedenler niye onların geçmişteki oluşumunu açıklayamaz? Oysa bugün bulunan nedenler, doğanın geçmişini de açıklayabilir. İşte bu ilke, evrim düşüncesinin dayanaklarından biridir. Diğeryarafa Kant, küçük çaplı etkilerin toplanarak ileride önemli sonuçlar doğurabileceğine inanıyordu. Nitekim cisimlerin ve dünyanın tarihini bu şekilde açıklamıştır. Doğanın açıklanmasında bu iki ilkeyi, başka bir anlatımla evrim düşüncesini Rousseau'nun ortaya koyduğu uygarlık ile bireysel mutluluk arasındaki ilişki sorununa uygulamıştır. Rousseau, ünlü yapıtında uygarlıktaki gelişmenin bireysel mutluluğu oluşturmadığını iddia etmişti (Rousseau, 1986: 79-86). Bu iddia, Kant'ı uzun süre düşündürmüştür. Nihayet insanlığın tarihi gelişiminin bireyin mutluluğuyla ölçülemeyeceği sonucuna ulaşmıştır. Tarihin gelişimi, doğrudan bireyin mutluluğunu oluşturma amacına yönelik değilse neyi hedefleyebilir? Doğanın, örneğin cisimlerin kökenini bugünkü gördüğümüz nedenlerle açıklayabiliyoruz. İnsanlığın tarihi

değişim ve dönüşümünün doğrultusunu şu anda geçerli olan yasaların yardımıyla bulamaz mıyız? Tarihteki dönüşüm ve ilerlemenin (evrimin) amacını bireyin mutluluğa ulaşması şeklinde değerlendiremeyiz. Çünkü tarihi gelişmenin bireysel mutluluğa, rahata, iyiliğe doğru götürdüğünü göremiyoruz. Öyleyse insanlığın yöneldiği erek nedir, neresidir?

Kant, daha önce sözünü ettiğimiz bir eserini yazarken bireysel doğadaki güzellikleri betimlemişti. Rousseau'nun eseri, bizzat kendisinin antropoloji alanında yapmış olduğu incelemeleri bu konulardaki düşüncelerini değiştirmesine neden olmuştur. Rousseau'dan insana yeni bir bakışı öğrenen Kant, böylece insan ruhunun gizli köşelerine girmeye çalışmıştır. İnsan doğası ile uygar toplum, doğal insan ile maskelerin arkasına saklanmış çağdaşları arasında çözümsüz görünen çelişkiler Kant'ı da yoğun bir şekilde etkilemiştir. Rousseau sadece, Kant'ın eğlenceli yanlarda görebildiği insani zaafı göstermiş değildi. Kant'ın insan üzerindeki pratik amaca dair ilgisini uyardırması olan da bizzat Rousseau olmuştur (Geier, 2009: 220). Bu düşüncelerin etkisinde kalan Kant, bireyin özü itibarıyla yetkinlikten yoksun olduğu düşüncesini benimsemeye başlamıştır. Antropolojisinde biz insanlar, temel, vefasız ve sıradan yaratıklarız diyen filozofun ahlak felsefesi, ahlakın sadece formel yönlerine odaklandığı için antropolojiye ait olan ampirik içeriği bir yana bırakmıştır (Kuehn, 2011: 282). Kant, bireysel doğanın yetkin olduğu düşüncesini savunan ve zamanla o yetkinliğin geliştiğini varsayarak insanlık hakkında oldukça iyimser düşünen Sulzer'e karşı Büyük Friedrich'in bir mektupta yazdığı 'Azimim Sulzer, bizim ne kötü yaratıklar olduğumuzu bilmiyorsunuz' ifadesini insan doğası hakkındaki kötümser görüşünün bir kanıtı olarak kullanmıştır.

İnsanlığın durumunu iyimser bir tarzda düşünme imkânı olmayınca Rousseau'nun incelediği sorun nasıl çözümlenecekti? Diğer bir anlatımla, uygarlık bireysel mutluluğu meydana getiremiyorsa onun amacı ne olabilir? Kant, bu soruya cevap verebilmek için bireyin amacıyla insanlığın varlık gayesi ve şartlarını birbirinden ayırmıştır. Tarihi gelişme, bireyin değil; insan türünün amacının gerçekleşmesine doğru gitmektedir. Aslında birey ile insan türünün varlık şartları birbirinden tamamen ayrıdır. Birey, yalnızca içgüdüüne uyan bir canlı olması açısından tek başına bırakılınca tam bir gelişme gösterebilir. Fakat insan, akıl sahibi bir varlık olarak düşünüldüğü zaman ancak insanlık denilen topluluk içinde gelişebilir. Çünkü aklın gelişmesi birçok kuşağın deneyimleriyle mümkündür. Her kuşak, kendinden öncekilerin birikimlerine dayanması nedeniyle tarihsel ilerleme ve gelişme mümkün olmaktadır. Ancak insanlığın bu ilerlemesi, aklın gelişmesi amacına ulaşmaya kadar birey için acı ve zorluklar kaçınılmazdır. Hatta sadece içgüdüleri-

ne tabi olarak yalnızca bireysel anlamda gelişseydi yani, akıl sahibi bir kişi olmasaydı belki daha az acı çeker, daha az zorluklarla karşı karşıya kalırdı. Çünkü akıl sahibi olmasıyla insanın gelişmesi, diğer bir ifadeyle insan türünün ilerlemesi sürekli bir mücadele ile felaket ve sefaletlerle aynıdır. Eğer sadece bireyin mutluluğu amaçlanmış olsaydı insan, içgüdülerine uyararak kalır yani Rousseau'nun özlediği doğa durumunu bırakmazdı. Oysa insan, doğa durumunun gerekli kıldığı içgüdülerini bir kenara bırakmış, aklın belirlediği doğrultuda hareket etmeye başlamıştır. Demek ki bu yolda sonuna kadar yürüebilmesi, başka bir ifadeyle eylemlerinde akli aracılığıyla bulunduğu bu yolu, içgüdülerinin yerine koyması gerekir. Bu amacın tam olarak gerçekleşebilmesi için her insanın özgürce kabul ettiği bu yolun evrensel bir yasaya uygun olması nedeniyle ortak olması yani her insanın özgürlüğünün diğer insanların özgürlüğüyle uzlaştırılması gerekir. Çünkü 'her bir bireyin özgürlüğü, bu özgürlüğün genel bir yasaya göre herkesin özgürlüğüyle birlikte var olması koşuluyla sınırlıdır' (Kant, 2017: 118). Her bireyin özgürlüğünü diğer bütün bireylerle uzlaşacak biçimde kullanması ise bütün insanların, özgür bireylerden oluşmuş bir toplum oluşturmasıyla mümkün olur. İşte insan denen varlığın kendisi için belirlediği amaç budur. Görülüyor ki tarihi gelişmenin amacı, bireyin doğrudan doğruya mutluluğu değildir. Aksine tarihi ilerleme, her insanın evrensel bir yasa çerçevesinde eylemlerini belirlemesini yani bütünüyle özgür bireylerden oluşan bir insanlık ailesini oluşturmayı amaçlar. Mutluluk bunda içkindir. İşte Kant'ın ahlak felsefesini oluşturan etkenlerden biri tarihsel değişim ve ilerlemede gördüğü bu amaçtır. Başka bir ifadeyle Kant, birey olarak insan ile insanlığın amaçları arasında karşıtlık görmüş ve tarihsel değişim ve gelişmeyi yöneten yasanın insanlığın da amacı olması gerekeceğini kabul etmiştir. Hatta Kant'ın ahlak yasası, bu tarihsel amacın, evrim yasasının bireyin vicdanında görünür hale gelmesi olarak kabul edilebilir. Çünkü ahlak yasası, tarihsel değişim ve ilerlemenin amacını bize gösterir. Böylece vicdanın insanlara kabul ettirdiği gerçek, tarihi ilerlemenin de dayandığı yerdir. Tarih ve antropoloji incelemelerinden çıkan bu sonuç, Kant'ın bilgi kuramının sonuçlarıyla birleşmiştir. Kant, bilgi kuramı konusunda, doğa ve deneyim dünyası hakkında bilgi elde edebilmek için tümel birtakım yasaların bulunması gerektiğini ifade etmekteydi. İradenin de eylemleri yönlendirebilmesi için bu şekilde evrensellik özelliği taşıyan birtakım yasalar koyması gerekir. Bu nedenle doğanın yasaları yani fenomenal dünyanın bağlı olduğu yasalarla, iradenin eylemleri belirleyen yasa veya yasaları arasında bir benzerlik vardır. Birincisi nedensellik ilkesine dayanarak bizim gerçek evreni tanımamızı sağladığı gibi ikincisi de düşünülür dünyayı, ideal dünyayı tanımak için bir giriş işlevi görmektedir.

Ahlak Alanında Sentetik Apriori Öğelerin Olanacağı

Kant, bilgi sorununu incelediği zaman şu soruyla karşı karşıya kalmıştı: Doğanın bilgisini edinebilmek için evrensel birtakım yasalara ihtiyaç olduğu bir gerçektir. Öyleyse nasıl oluyor da bizde meydana gelen bir tasarım böyle evrensel, dolayısıyla nesnel bir nitelik kazanabiliyor? Bu sorunun cevabını filozof, bilgi kuramını açıklarken vermişti. Ahlak da evrensel bir yasaya dayalı olduğuna göre eylemlerimiz nasıl ve ne derece evrensel, objektif olabilir? Bir başka anlatımla bir eylemin ahlaki olabilmesi, onun her zaman için bir yasa, bir evrensel ilke olmasıyla mümkündür. Eylemimiz, nasıl oluyor da böyle evrensel bir yasa şeklini alabiliyor? Filozof, bilgi kuramını ortaya koyarken, doğaya ait evrensel yasaların deneyimden çıkarılamayacağını göstermişti. Aksine, deneyim bu evrensel yasaların varlığına dayalı olarak mümkün olmaktadır (Kant, 1994: 45). Bir başka anlatımla doğal yasalar apriori ilkelere dayalıdır. Demek ki ahlakın dayandığı evrensel ilke de deneyimden elde edilemez. Yani psikolojinin, tarihin bize bildirdiği ruhsal olaylar ahlakın nedenini, temelini oluşturamaz. Çünkü deneyimden bildiğimiz ruhsal olaylardan, tarihten ahlakın ilkeleri olan evrensel yasaları çıkaramayız. Dolayısıyla ahlaklılığın temelinin deneyim olmaması gerekir. Bu nedenle ahlaki amacın, insan denen varlığın tarihinde gördüğümüz değişim ve ilerleme sürecinden çıkmış olduğunu söyleyemeyiz.

Kant'a göre, kaynağı itibariyle duyuusal sezgide verilmiş olan nesnelere ilişkin bilgimizin yanı sıra bir de ahlak hakkındaki bilgi vardır. Ama böyle bir bilgi, olanın, daha açık bir ifadeyle, insanların fiili olarak nasıl davrandıklarının değil; ama olması gerekenin ya da insanların nasıl davranmaları gerektiğinin bilgisidir (Kılıç, 2012: 32). Bu bilgi, insanların fiili davranışlarına bağlı olmaması anlamında aprioridir. İnsanların tümü yalan söylüyor olsa bile doğru olan, bunu yapmamaları gerektiğidir. İnsanların doğruyu söylemeleri gerekir ifadesini, onların fiili olarak böyle davranıp davranmadıklarını inceleyerek doğrulayamayız. İfade, onların davranışlarından bağımsız olarak doğrudur ve bu anlamda apriori doğrudur. Çünkü zorunluluk ve evrensellik, aprioriliğin özelliğidir. Kant işte bu nedenle, genel olarak ahlak filozofunun, özel olarak da kendisinin görevinin ahlaka ilişkin bilgimizdeki apriori öğeleri ortaya çıkarmaktan, bu öğelerin kaynağını gözler önüne sermekten, sentetik apriori öğelerin ahlak alanında nasıl mümkün olduğunu göstermekten ibaret olduğunu ifade etmektedir (Copleston, 1994: 309). Ahlak alanında apriori öğeleri arayan ve bu öğeleri pratik akılda bulan Kant, ödev ahlakını geliştirirken, insanın bütünsel doğası yerine yalnızca akli boyutunu dikkate alır yani insanı sadece akıl sahibi bir varlık olarak düşünür.

Çünkü insan bir bütün ya da doğal bir varlık olarak alındığı zaman, bize zorunlu ve tümel olanı değil de sadece olumsal ve tikel olanı verir. Böyle bir temel üzerine bütün insanlar için geçerli olacak evrensel bir ahlak kuramı inşa edilemez. Dahası, bütünsel doğası ve deneyimsel yönü dolayısıyla insan çok çeşitli ihtiyaç, güdü ve duygulanımlarıyla doğal nedensellik yasalarına bağlı olup, kendi dışındaki nedenler tarafından belirlenen heteronom bir varlıktır, bu haliyle de ahlaklı olmak için gerekli olan özgürlükten yoksundur (Cevzici, 2010: 732-733). Kant'a göre, doğal duygulanım, güdü ya da eğilimlere göre hareket edildiği zaman, bu durum, ahlaklı olmayı değil, yalnızca yasalılığı ifade eder. İnsani eğilim, güdü, duygulanım ve alışkanlıklarla yapılmaları nedeniyle hiçbir ahlaklılık taşımayan bu davranışlar sadece yasal davranışlar oldukları için Kant, insana özgü bir ahlaki hayat tarzının temelini insanın doğal yanında değil de doğal yanından bağımsız bir yaşam biçimini gerçekleştirmesini sağlayan akılda aramak ister. Çünkü Kant'a göre, ahlaki yükümlülüğün temeli 'insanın doğasında ya da insanın içinde bulunduğu koşullarda değil, apriori olarak sadece saf aklın kavramlarında' aranmalıdır (Kant, 1996: 45). Sonuç olarak diyebiliriz ki Kant, kendilerinin ahlaki yargılar olduğunu söylediğimiz yargıların kaynağının akılda aranması gerektiğini ifade etmektedir.

Bu işin yerine getirilmesi, açıkça tüm sıradan ahlaki yargılarımızın bir tarafa bırakılarak yepyeni bir ahlak sistemi meydana getirilmesi anlamına gelmemektedir. Tersine, ahlaki yargı oluşturduğumuz zaman, kendilerine göre yargıda bulunduğumuz apriori ilkelerin keşfedilmesi anlamına gelmektedir. Kant, bilgi sorununu çözümlenmeye çalışırken belli apriori kategoriler ve yargı ilkelerinin bulunduğunu ifade etmekteydi fakat yepyeni bir kategoriler topluluğunu sunmakta olduğunu düşünmüyordu. Yapmak istediği şey, kuramsal bilgimizin sentetik apriori ilkelerine temel olan kategorilerin kaynaklarının nasıl anlama yetisinin yapısında bulduklarını göstermekti. Onları saf akla bağlamak istedi. Böylece şimdi ahlaki olarak yargıda bulunduğumuzda, bütün yargılamalarımızın kendilerine uygun olarak yapıldığı temel ilkelerin kaynaklarını pratik akılda bulmayı istemektedir. Kant, hiç şüphesiz hepimizin apriori ahlak ilkelerinin açıkça farkında olduğumuzu ima etmiyordu. Eğer onların farkında olmuş olsaydık onları ayırma işi gereksiz olurdu. Ahlaki bilgimiz, öğeler çeşitliliğini içeren bir bütün olarak alınmaktadır. Filozofun birincil görevi de apriori öğeyi, deneyime dayalı tüm öğelerden ayırarak açıkça ortaya koymak ve pratik akıldaki kaynağını göstermektir (Copleston, 1994: 309). Pratik akıl nedir? Pratik kullanım ya da işlevi içindeki akıldır. Bir başka anlatımla, uygulamada basitçe ayrılması gereken ama nihai olarak tek ve aynı akıldır (Kant, 1960: 7). Nihai anlamda

bir olmasına rağmen, aklın nesneleriyle iki şekilde ilişkili olduğu ifade edilmektedir. Nesne, kaynağı itibarıyla akıldan başka bir kaynaktan gelmesine rağmen akıl, nesneyi belirleyebilmektedir ya da nesneyi gerçek kılmaktadır. Birincisi kuramsal, ikincisi pratik akıl bilgisidir (Kant, 1994: 18). Kuramsal işlevinde akıl, sezgide verilen nesneyi belirlemekte veya oluşturmaktadır. Bir bakıma kendisini, kendisinden başka bir kaynaktan gelen veriye uygulamaktadır. Pratik işlevinde, bununla birlikte akıl, nesnelere kaynağıdır; ah-laksal seçimle ilgilenmektedir. 'Aklın teorik kullanılışı sırf bilme yetisinin nesneleriyle uğraşıyordu... Aklın pratik kullanılışında durum farklıdır. Bu kullanışta akıl, tasarımların karşılığı olan nesnelere meydana getiren ya da kendini bu nesnelere meydana getirmek üzere belirleyen bir yeti olan istemenin belirlenme nedenleriyle uğraşır' (Kant, 1980: 16). Daha yalın bir dille, kuramsal akıl bilgiye yönelikken, pratik akıl ahlak yasası ile uyum içinde seçim yapmaya ve fiziksel olarak mümkün olduğunda seçimin eyleme geçirilmesine yöneliktir. Bununla birlikte Kant, kimi zaman pratik akıldan sanki iradeden ayrılmış ve onu etkiliyormuş gibi konuşuyor olsa da kimi zaman onu iradeyle özdeşleştirmektedir. İlk konuşma yolu ahlak buyruğu aracılığıyla iradeyi harekete geçiren pratik akıl tablosunu düşündürmektedir. İkinci konuşma yolu ise Kant'a göre iradenin rasyonel bir güç olup, kör bir dürtü olmadığını göstermektedir (Kılıç, 2012: 33). Her iki konuşma şekli de gerekli gibi görünmektedir; çünkü pratik akıl bir ilke ya da maxim ile uyum içinde irade şeklini almaktadır, biz onun içerdiği bilgisel ve iradi tarafları birbirinden ayırabiliriz. Yine de bilgisel tarafı yani bir ahlak ilkesinin bilgisini, onu iradenin dışlanması pahasına pratik akıl ile özdeşleştirecek denli vurgulamamalıyız. Çünkü pratik akıl, kendi nesnelere üretir ya da onları gerçek kılar. O, ahlak kavramları ve ilkeleriyle uyum içinde seçimi ve eylemi üreten iradedir. Akıl, pratik ilgi içinde yasa koyduğu zaman, özgür ve akılsal varlıklar üzerine, bu varlıkların her duyulur koşuldan bağımsız olan düşünülür varoluşları üzerine yasa koyar. Demek ki akıllı aracılığıyla kendisine bir yasa koyan, akılsal varlığın kendisidir. Çünkü insan, yasaya tabi olduğu ölçüde değil, daha ziyade, bu aynı yasa söz konusu olduğu zaman, aynı zamanda yasanın yaratıcısı olduğu ve ancak bu temel üzerinde yasaya tabi olduğu ölçüde yüceliğe sahiptir (Kant, 2013: 58).

Kant'a göre, ahlak filozofunun ahlak yargısındaki apriori ögenin kaynağını pratik akılda bulması gerekir. Ancak Kant açısından ahlak filozofunun ahlak yasasını bütünüyle yani biçim ve içeriğiyle pratik akıl kavramından üretmesini beklemekte olduğunu söyleyemeyiz. Bu, aslında, filozof ahlak yargısındaki apriori ögenin pratik akıldaki kaynağını bulmakla ilgilenir, ifadesinden çıkmaktadır. Bu ifade, deneyimsel olarak verilmiş olan aposte-

riori bir ögenin var olduğunu göstermektedir. Bu, hiç şüphesiz, burada ve şimdi, belirli bir kişiden gelen belli bir mektuba ahlaki anlamda cevap vermek zorundayım gibi tekil bir ahlak yargısı durumunda tam olarak açıktır. Genel olarak ahlaki ödev kavramı ve bu tikel ödevin deneyimsel olarak verili koşulları arasında bir ayırım yapabiliriz. Bundan başka, Kant, pratik akıldan ya da rasyonel iradeden ahlak yasasının kaynağı olarak söz ederken, sonlu varlıkların belirli bir sınıfında veya insanlarda bulunduğu şekliyle pratik aklı değil, genel olarak pratik aklı düşünmektedir (Copleston, 1994: 311). Hiç şüphesiz, insanlardan başka sonlu rasyonel varlıklar olduğunu bildirme gibi bir amacı yoktur. (özne eksikliği) Ama insan olsun ya da olmasın, ahlak buyruğu ile yükümlülük altına girebilme yeteneğindeki tüm varlıklar açısından ilgilenmektedir. (kim ilgilenmektedir?) Bu nedenle insan doğasının ve onun deneyimsel koşullarının incelenmesinden önce olduğu kabul edilen ahlak buyruğu ile ilgilenmektedir. Eğer pratik akla bu aşırı derecede soyut biçimde bakılacak olursa açıkça görülecektir ki, ahlak yasaları, sadece insanların var oldukları varsayımı üzerine anlamlı oldukları sürece, pratik akıl kavramından türetilmeyecektir. Örneğin, ‘adam öldürmeyeceksin’ buyruğunu saf ruhlar için geçerli olarak düşünmek saçmadır. Çünkü burada olup biten fiziksel bir olay söz konusudur. Bir yanda en yüksek ahlak ilkesi ya da ilkeleri ve genel olarak ahlaki ödevin doğası ile ilgilenen saf etik ya da ahlak metafiziği ve öte yanda Kant’ın antropoloji veya insan doğasının bilgisi olarak adlandırdığı şeyin yardımıyla en yüksek ilkeyi veya ilkeleri insan doğasının koşullarına uygulayan uygulamalı etik arasında bir ayırım yapmak gerekir. Ahlak metafiziği ve uygulamalı etik arasındaki ayrıma yönelik genel anlayış akla uygun olacak şekilde açıktır. Fizik, saf fizik ya da doğanın metafiziği ve ampirik fizik olarak bölünebilmektedir. Benzer olarak etik ya da ahlak felsefesi, ahlak metafiziğine ve uygulamalı etik veya pratik antropolojiye bölünebilecektir. Ancak bu bölmenin ayrıntılarına inildiği zaman belli zorluklar ortaya çıkmaktadır. Ahlak metafiziğinde evrensel ahlaki ilkelerin sonuçlarını ortaya koyabilmek için, genel anlamda insan doğasının göz önünde bulundurulması gerekir. Ancak bu, ahlak metafiziğinin insan doğası üzerine kurulduğu anlamına gelmez. Kant’ın ifadesiyle ‘bir ahlak metafiziği antropoloji üzerine kurulamaz ama ona uygulanabilir’ (Copleston, 1994: 312). Ama eğer ahlak ilkelerinin insan doğasına uygulanışı etiğin metafiziksel bölümünde kabul edilebiliyorsa, etiğin diğer bölümü yani ahlak veya pratik antropoloji, ahlaki buyrukları yerine getirmek için elverişli ya da elverişsiz, örneğin ahlak eğitimiyle ilgilenmek gibi öznel koşulların incelenmesi olmaya yönelmektedir. Pratik antropolojinin bu tür temalarla ilgilendiği söylenebilir (Kant, 2013: 3). Kant’ göre, deneyime dayalı tüm et-

kenleri bir yana bırakacak bir ahlak metafiziğine ihtiyaç vardır. Dolayısıyla 'yalan söylemeyeceksin buyruğunun sırf insanlar için geçerli olduğu, diğer akıl sahibi varlıkların ise ona aldırış etmeleri gerekmediği düşünülmemelidir. Gerçekten ahlak yasaları olan diğer bütün yasalarda da durum böyledir' (Kant, 2013: 4). Öyleyse yükümlülük nedeni insanın doğal yapısında ya da içinde bulunduğu dünyanın koşullarında değil, apriori olarak doğrudan doğruya saf aklın kavramlarında aranmalıdır. 'İnsana uygulandığı zaman, onun kendi bilgisinden hiçbir şey ödünç almayan fakat ona, rasyonel bir varlık olarak apriori yasalar veren'(Kant, 1964: 58) saf bir ahlak felsefesi kurulmalıdır. Temelini sırf deneyimin ilkelerinde bulan başka her buyruk, hatta bir bakıma genel olan bir buyruk, en küçük bir noktası deneyimsel temellere dayanıyorsa, her ne kadar pratik kural olarak adlandırılrsa bile, hiçbir zaman ona ahlak yasası denemez (Kant, 2013: 4). Kant'ın asıl ilgilendiği sorun, ahlak yasasındaki apriori ögenin, sentetik apriori ahlak önermelerini olanaklı kılan ögenin temelini aklın kendisinde bulmaktır.

Kant'a göre, tüm ahlak yasaları ve buyruklarını yalnızca saf pratik akıl kavramından çıkarma olanağı olmasa da ahlak yasası en sonunda bu akıldan temellenmiş olmalıdır. Bu durum ahlak yasasının ilkelerinin nihai kaynağının özel olarak insani koşullara göndermede bulunmaksızın kendinde ele alınan akılda bulunması demektir. Dolayısıyla Kant, açıkça ahlak yasasının en son temelini genel olarak insan doğasında veya insan doğasının herhangi bir özelliğinde ya da insan yaşamı veya toplumdaki herhangi bir etkende bulmaya çalışan ahlak filozoflarından ayrılmaktadır (Copleston, 1994: 313). *Pratik Aklın Eleştirisi*'nde Montaigne ahlakı, eğitim üzerine; Epiküros insanın fiziksel duygusu üzerine; Mandeville politik anayasa üzerine ve Hutcheson insanın ahlaki duyguları üzerine kurduklarından söz etmektedir. Daha sonra, ileri sürülen bu temellerin 'açıkça genel ahlak ilkesini sağlama gücünde olmadıklarını' (Kant, 1980: 47) ifade etmektedir. Ayrıca Kant, ahlak yasasını akıl üzerine temellendirdiği için, onun ahlak kuramı, çağdaş duygu etiği kuramlarıyla da uyuşmamaktadır. Daha açık bir şekilde ifade etmek gerekirse Kant, ahlakın kaynağı konusunda deneyimciliği reddetmektedir. Kelimeyi, bütün ahlak yasasının herhangi bir temel kavramdan çözümlenmeye dayalı olarak çıkarılabileceğini düşünen bir kişiyi kastetmek anlamında almamak koşuluyla Kant'ı ahlakın kaynağı konusunda rasyonalist olarak değerlendirebiliriz.

Kant, dünyanın oluşumuna ilişkin yapmış olduğu incelemelerde evrim düşüncesine inanıyordu. Bu düşünceyi, insanlığın tarihine ve antropolojiye uygulamıştır. Kaldı ki filozof, insanların nasıl davranmaları gerektiğine ilişkin kuralların bilgisi olan pratik felsefeyi antropolojiden kesinlikle ayırmamıştır. Ona göre, antropoloji olmadan ahlak var olamaz; çünkü insan

denilen özne ancak kendisinden istenen şeyleri yapabilecek durumda olup olmadığına bakılarak tanınmalıdır (Kant, 2007: 13). Bu da ancak antropolojik temellere dayalı olarak yapılabilir. Şu an itibarıyla eylemlerimi yöneten yasanın, tarihin, insan deneni varlığın değişim ve gelişimini de açıklaması gerekir. Bu yasa, doğrudan doğruya bireysel mutluluğu oluşturmamaktadır. O halde uygarlığın tarihteki ilerlemesinin amacı doğrudan doğruya bireyi mutlu etmek değildir, aksine insan türüne ait amacı gerçekleştirmektir. Bu da göstermektedir ki, eylemleri yönetmesi gereken yasanın evrensel olması yani bütün akıl sahibi varlıklara uygulanması gerekir. Ahlaki eylemlerimiz nasıl evrensellik kazanır? Nasıl doğa hakkındaki nesnel yasalar yalnızca dış izlenimlerden, deneyimden doğmuyorsa; aksine deneyimin meydana gelmesi için düşünme yetimizin nedensellik kategorisi gibi evrensel yasaları olması gerekiyorsa, ahlaki eylemlerin de evrensel bir yasaya dayanması ne ruhsal deneyimden ne de tarihsel incelemeden, örneğin gelenek ve göreneklerden kaynaklanır sayılamaz. Demek ki onun da kaynağı aprioridir yani insanın akıl sahibi, düşünebilme yetisi olan bir varlık olmasından kaynaklanmaktadır.

Sonuç

Kant'ın ahlak konusundaki düşünceleri tarihsel süreç içerisinde çok büyük değişiklikler geçirerek belirli bir aşamaya gelmiştir. Filozofun ahlaka ilişkin düşünceleri, çeşitli değerler üzerine temellenmiştir. Kant, ahlak konusunda temel eserlerini ortaya çıkarıncaya dek, birçok düşünürün bu konudaki fikirlerinden etkilenmiştir. İlk başlarda, duyguyu temele alan filozofların ahlak hakkındaki düşüncelerinin etkisinde olan Kant, ahlakın kaynağının duygu olduğunu iddia etmiştir. Ahlakın kaynağı hakkındaki ilk düşüncelerini, 'ahlakı oluşturan, insandaki doğal duygulardır' diyerek, ahlak yargılarını duyguya dayandırmıştır. Hatta filozof bu dönemde sadece ahlak yargılarının kaynağının duygu olduğunu iddia etmekle yetinmemiş; çeşitli ırklarda, eğilimlerde, kadın ve erkekte ahlak duygusunun nasıl birbirine karşıt hale geldiğini araştırmıştır. Öyle ki cinsiyete, yaşa, eğitime, bireyin mensup olduğu yönetim biçimine, ırka, iklime bağlı olarak ahlak duygusunda farklılıkların oluştuğunu ifade etmiştir. Kant, o dönemlerde ahlakın doğal bir duygu olduğuna inanmış ve bu duygunun çeşitli etkilerle değişeceğini düşünmüştür. Ancak felsefesinin zaman içerisindeki gelişim ve olgunlaşmasına bağlı olarak ahlak felsefesi alanında bu düşünceleri kesin olarak reddetmiştir. Ahlak alanında yeni birtakım düşünceler ortaya koyup, bu düşüncelerinin ahlak felsefesine temel olacak özellikleri taşıması gerektiğini ifade etmiştir. Dolayısıyla ahlaki bir eylemin dayandığı ilkenin evrensel olmasına bağlı olarak erdemli bir davranışta bulunulabileceğini iddia et-

miştir. Ancak ahlakın dayandığı ilke, kuramsal bir düşünüşün, bir çıkarım veya akıl yürütmenin sonucu değildir, olmamalıdır. Hiç şüphesiz bu ilke, her insanın vicdanında yaşayan bir duygunun bilincidir. Kant'ın ahlakın dayandığı ilkeyi 'insanın vicdanında yaşayan bir duygunun bilinci' olarak nitelendirmesi de ahlaki bir eylemin temellendirilmesinde yeterli olmamıştır. Çünkü herhangi bir duygunun bilincine sahip olmak, ahlaki bir eylemin ilkesi olarak kabul edilemez. Filozof, ahlaki eylemin dayanağı konusunda ulaştığı bu kanaatleriyle önceki yıllarda ahlak hakkında ortaya koyduğu düşüncelerinden ayrılmıştır. Bundan böyle, ahlaklılığı, ahlaki erdemi bir duygunun bilincinden ibaret görmez, tam tersine zihinsel bir etkinlik ve onun sonucu olarak akli bir yasadan kaynaklanmış olarak düşünürdü. Ancak Kant'ın bu dönemdeki düşünceleri de ahlak felsefesi alanındaki düşüncelerinin kesinleşmiş bir hali değildir. Çünkü bu dönemde de ahlak yasasının kaynağını henüz bulamamıştır, daha doğrusu onun bireyde olduğunu varsaymıştır. Bununla birlikte ahlaklılığın, eylemimizin evrensel bir ilkeye dayanması demek olduğu düşüncesi, Kant'ın ahlak hakkındaki düşünüşünün son aşamasının temelidir. Filozof, ahlaklılığı çözümlyerek bu düşüncelere ulaşmıştır. Bu çözümlenin temeli, Kant'ın evrim hakkındaki anlayışı ve bilgi konusunda ulaştığı sonuçlardır. Bu iki temel dayanak, Kant'ın ahlak kuramının yönünü belirlemiştir.

Kant, evrim anlayışı çerçevesinde tarihi gelişmenin amacının, bireyin mutluluğu olamayacağını ifade etmiştir. Tarihi ilerlemenin amacı, her insanın evrensel bir yasa çerçevesinde eylemlerini belirlemesini yani bütünüyle özgür bireylerden oluşan bir insanlık ailesini oluşturmaktır. İşte Kant'ın ahlak felsefesini oluşturan etkenlerden biri tarihsel değişim ve ilerlemede gördüğü bu amaçtır. Kant'ın ahlak yasası, bu tarihsel amacın, evrim yasasının bireyin vicdanında görünür hale gelmesi olarak kabul edilebilir. Böylece vicdanın insanlara kabul ettirdiği gerçek, tarihi ilerlemenin de dayandığı yerdir. Tarih ve antropoloji incelemelerinden çıkan bu sonuç, Kant'ın bilgi kuramının sonuçlarıyla birleşmiştir. Kant'a göre bilginin olanaklı olabilmesi için nasıl ki birtakım evrensel ilkelere ihtiyaç varsa, iradenin de eylemleri yönlendirebilmesi için bu şekilde evrensellik özelliği taşıyan birtakım yasalar koyması gerekir. Bu nedenle doğanın yasaları yani fenomenal dünyanın bağlı olduğu yasalarla, iradenin eylemleri belirleyen yasa veya yasaları arasında bir benzerlik vardır. Birincisi nedensellik ilkesine dayanarak insanın evreni tanımasını sağlar. Diğeri ise düşünülür dünyayı, ideal dünyayı tanımak için bir giriş işlevi görür.

Kant, insan doğası ile uygarlaşmış toplum, doğal insan ile maskelerin arkasına saklanmış çağdaşları arasında çözümsüz görünen çelişkiler konu-

sunda Rousseau'dan oldukça etkilenmiştir. Kant'ın insan üzerindeki pratik amaca dair ilgisini uyandırmış olan da bizzat Rousseau'dur. Bu düşüncelerin etkisinde kalan Kant, bireyin özü itibarıyla yetkinlikten yoksun olduğu düşüncesini benimsemeye başlamıştır. Antropolojisinde insanların tembel, vefasız ve sıradan yaratıklar olduğunu ifade etmiştir. Ancak filozofun ahlak felsefesi, ahlakın sadece formel yönlerine odaklandığı için, antropolojiye ait olan ampirik içeriği bir yana bırakmıştır. Ahlak üzerine düşüncelerinin gitgide bağımsızlaşması sonucu, öncelikle, kendi kendini yöneten bir varlık olarak akıllı fail düşüncesini temele almıştır. Bu düşünce, kendi başına amaç olmaları itibarıyla tüm akıllı varlıkların eşit onura sahip olması ve her rasyonel eylemin saygıya layık görülmesiyle yakından ilişkilidir. Bu iki değer, ideal topluluk veya amaçlar ülkesi anlayışında bir araya gelmiştir. Bu âlemde akıl sahibi her varlık yasa koyucudur. Akıl sahibi varlıkların tüm amaçları, her birinin gerçekleşmesi için çaba harcadığı nesne olarak tek bir uyumlu sistemde birleşir. Bu temel değerler ve bu değerlerin felsefi açıdan temellendirilmeleri Kant'ın etik üzerine yazmış olduğu iki ana eserinde birbirine eklenmiştir. Filozof, bilgi kuramını ortaya koyarken, doğaya ait evrensel yasaların deneyimden çıkarılamayacağını göstermişti. Aksine, deneyim bu evrensel yasaların varlığına dayalı olarak mümkün olmaktadır. Bir başka anlatımla doğal yasalar apriori ilkelere dayalıdır. Demek ki ahlakın dayandığı evrensel ilke de deneyimden elde edilemez. Yani psikolojinin, tarihin bize bildirdiği ruhsal olaylar ahlakın nedenini, temelini oluşturamaz. Çünkü deneyimden bildiğimiz ruhsal olaylardan, tarihten ahlakın ilkeleri olan evrensel yasaları çıkaramayız. Demek ki ahlaklılığın temelinin deneyim olması gerekir. Bu nedenle ahlaki amacın, insan denen varlığın tarihinde gördüğümüz değişim ve ilerleme sürecinden çıkmış olduğunu söyleyemeyiz.

Kant'a göre, insanların fiili olarak nasıl davrandıklarının değil; ama olması gerekenin ya da insanların nasıl davranmaları gerektiğinin bilgisi, yani ahlak hakkındaki bilgi, aprioridir. Apriori olan bu bilgi evrensel ve zorunludur. Filozofun görevi de bu öğelerin yani apriori öğelerin kaynağını ortaya koyup, ahlak alanında sentetik apriori öğelerin nasıl mümkün olduklarını göstermektir. Ahlak alanındaki apriori öğeleri pratik akılda bulan Kant, ödev ahlakını geliştirirken, insanın yalnızca akli boyutunu dikkate almış yani insanı sadece akıl sahibi bir varlık olarak düşünmüştür. Sonuçta Kant, pratik ilkelerin kaynağının apriori olarak insan aklında bulunduğunu ifade etmiştir. Her yasanın, her evrensel yargı ve düşüncenin apriori bir ilkeye dayalı olmasına ilişkin kanaati Kant'ı, ahlakı deneyim üstü insani bir niteliğe dayandırmaya çalışmasına ve ahlakın ruhsal ve tarihsel, dolayısıyla toplumsal kaynağını reddetmeye götürmüştür.

Öz

Felsefi ve Dini Dayanakları Bakımından Kant'ta Ahlakın Kaynağı Sorunu

Bu makalede felsefi ve dini temelleri bakımından Kant'ta ahlakın kaynağı sorunu incelenmektedir. Kant, ahlakı dindışı bir temele dayandırmaktadır. Onun düşünceleri hayatından bağımsız olarak incelenemez. Filozofun hayatı ve kişiliği çeşitli etkiler altında şekillenmiştir. Pietizm denilen dini akım, onun hem düşüncelerine hem de kişiliğine etki etmiştir. Newton, Rousseau ve Hume'un düşünceleri, Kant'ın felsefesinin oluşmasında önemli etkenlerdir. Başlangıçta, ahlakın kaynağı olarak insanın duygularını kabul etmiştir. Bu dönemde özellikle Rousseau ve İngiliz filozoflarının Kant'ın düşüncelerinde etkili olduğu görülmektedir. Ancak filozof zamanla bu düşüncelerin etkisinden kurtulmuş ve ahlak yasasına başka kaynak aramıştır. Nihayet, ahlaki eylemin temelinde bulunan yasanın evrensel olması gerektiği kanaatine ulaşmıştır. Bu düşüncelerini de ancak pratik akılla temellendirebileceğini görmüştür. Dolayısıyla Kant'ta bir eylemin ahlaki olabilmesinin koşulu o eylemin temelindeki yasanın evrensel olmasıdır. Ahlak yasasının evrenselliği de ancak pratik akla dayanmasıyla mümkün olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ahlak, pietizm, pratik akıl, ahlaki eylem, ahlak yasası

Abstract

The Problem of the Source of Morality in Kant in Terms of Its Philosophical and Religious Bases

This article examines the problem of the source of morality in Kant in terms of its philosophical and religious grounds. Kant bases morality on an irreligious foundation. His thoughts cannot be studied independently of his life. The life and personality of the philosopher was shaped under various influences. The religious movement called pietism influenced both his thoughts and his personality. The ideas of Newton, Rousseau and Hume are important factors in the formation of Kant's philosophy. Initially, he accepted human emotions as the source of morality. In this period, it is seen that especially Rousseau and British philosophers were influential in Kant's thoughts. However, over time, the philosopher got rid of the influence of these thoughts and sought other sources of moral law. Finally, he concluded that the law underlying moral action should be universal. He saw that he could only base these thoughts with practical reason. Therefore, the condition for an action to be moral in Kant is that the law underlying that action is universal. The universality of moral law is only possible if it is based on practical reason.

Keywords: Moral, pietism, practical reason, moral action, moral law

Kaynakça

- Audi, R. (2001), *The Cambridge Dictionary of Philosophy*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Baykan, F. (1996), *Aydınlanma Üzerine Bir Derkenar*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Cassirer, E. (1988), *Kant'ın Yaşamı ve Öğretisi*, çev.: Doğan Özlem, İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Cevizci, A. (2010), *Felsefe Tarihi*, İstanbul: Say Yayınları.
- Copleston, F. (1994). *A History of Philosophy Volume VI Modern Philosophy: From the French Enlightenment to Kant*, Doubleday: Image Books.
- Emin, M. (1339), *Kant'ın Felsefesi*, İstanbul: Matbaa-i Amire.
- Geier, M. (2009), *Kant'ın Dünyası*, çev.: Erol Özbek, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Goldmann, L. (1983), *Kant Felsefesine Giriş*, çev.: Afşar Timuçin, İstanbul: Metis Yayınları.
- Guelzo, A.C. (2003), *'Pietism', Concise Routledge Encyclopedia of Philosophy*, London And New York: Routledge.
- Guyer, P. (edit), (1992), *The Cambridge Companion to Kant*, New York: Cambridge University Press.
- Heimsoeth, H. (2007), *Kant'ın Felsefesi*, Çev. Takiyettin Mengüşoğlu, Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Hume, D. (1974), *İnsan Zihni Üzerine Bir Araştırma*, çev.: Selmin Evrim, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Kant, I. (2013), *Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi*, çev.: İoanna Kuçuradi, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Kant, Immanuel (1987), *Critique of Judgment*, Trans., Werner S. Pluhar, Inc. Indianapolis/Cambridge: Hackett Publishing Company.
- Kant, I. (1993), *Critique of Practical Reason*, Trans. Lewis White Beck, New York: Macmillan Publishing Company.
- Kant, I. (1994), *Critique of Pure Reason*, Trans. Norman Kemp Smith, New York: Palgrave Publishers Ltd.
- Kant, I. (2007), *Etik Üzerine Dersler*, çev.: Oğuz Özgül, İstanbul: Pencere Yayınları.
- Kant, I. (2002), *Evensel Doğa Tarihi ve Gökler Kuramı*, çev.: Seçkin Selvi, Ankara: Sarmal Yayımcılık.
- Kant, I. (2000), *Gelecekte Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafiziğe Prolegomena*, çev.: İoanna Kuçuradi-Yusuf Örnek, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.

- Kant, I. (1964), *Groundwork of the Metaphysics of Morals*, Trans. H. J. Paton, New York: Harper and Row Publishers.
- Kant, I. (2010), *Güzellik ve Yücelik Duyguları Üzerine Gözlemler*, Çev. Ahmet Fethi, İstanbul: Hil Yayın.
- Kant, I. (1996), *Practical Philosophy*, Trans. Mary J. Gregor, New York: Cambridge University Press.
- Kant, I. (1980), *Pratik Aklın Eleştirisi*, çev.: İoanna Kuçuradi-Ülker Gökberk- Füsün Akatlı, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Kant, I. (2004), *Prolegomena to Any Future Metaphysics*, Transl. and Edit., Gary Hatfield, Cambridge: Cambridge University Press.
- Kant, I. (1960), *Religion within the Limits of Reason Alone*, Trans. T.M.Greene-H.Hudson, New York: Harper&Row.
- Kant, I. (2017), *Saf Aklın Sınırları Dâhilinde Din*, çev.: Lokman Çilingir-Aslı Avcı, Ankara: Elis Yayınları.
- Kuehn, M. (2011), *Kant*, çev.: Bülent O. Doğan, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Mengüşoğlu, T. (1969), *Kant ve Scheler'de İnsan Problemi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat fakültesi Yayınları.
- Rousseau, J.J. (1986), *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*, çev.: Rasih Nuri İleri, İstanbul: Say Yayınları.
- Van Kooten, A.M. (2019), *Kant's Critical Philosophy in Relation to the Pietism of his Youth*.
- Weber, A. (1964), *Felsefe Tarihi*, çev.: H. Vehbi Eralp, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Wood, A. W. (2009), *Kant*, çev.: Aliye Kovanlıkaya, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.